Central Asian Research Journal of Natural and Exact Sciences
INTERNATIONAL SCIENTIFIC, APPLIED AND THEORETICAL JOURNAL
2026 / № 1(2)
SCIENCE FOR A SUSTAINABLE CENTRAL ASIA

XALQ MAQOLLARI ASOSIDAGI MUAMMOLI SUHBATLARNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY TAFAKKUR VA MUSTAQIL QAROR QABUL QILISH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Qahramonova Iroda
Osiyo texnalogiyalari universiteti “Maktabgacha ta’lim” mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda xalq maqollari asosida tashkil etiladigan muammoli suhbatlarning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Xalq maqollarining mazmunida mujassam bo‘lgan milliy va umuminsoniy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar hamda hayotiy tajribalarning bolalar tarbiyasiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, maqollar vositasida muammoli vaziyatlarni yaratish, bolalarni mustaqil fikrlashga undash, turli xatti-harakatlarning oqibatlarini baholash va axloqiy jihatdan asoslangan qaror qabul qilishga o‘rgatish usullari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, xalq maqollari, axloqiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish, muammoli suhbat, axloqiy tarbiya, milliy qadriyatlar, pedagogik texnologiya, axloqiy tanlov.

Аннотация. В статье анализируется педагогическое значение проблемных бесед на основе народных пословиц в развитии нравственного мышления и навыков самостоятельного принятия решений у детей дошкольного возраста. Рассматривается воспитательный потенциал народных пословиц, отражающих национальные и общечеловеческие ценности, нравственные нормы и жизненный опыт. Предлагаются методы создания проблемных ситуаций на основе пословиц, стимулирования самостоятельного мышления детей, оценки последствий различных поступков и формирования навыков нравственно обоснованного выбора.

Ключевые слова: дошкольное образование, народные пословицы, нравственное мышление, самостоятельное принятие решений, проблемная беседа, нравственное воспитание, национальные ценности, нравственный выбор.

Abstract. This article analyzes the pedagogical significance of problem-based discussions using folk proverbs in developing moral thinking and independent decision-making skills among preschool children. It explores the educational potential of folk proverbs reflecting national and universal values, moral principles, and life experience. The article also proposes methods for creating problem situations based on proverbs, encouraging independent thinking, evaluating the consequences of different actions, and developing children's ability to make morally justified decisions.

Keywords: preschool education, folk proverbs, moral thinking, independent decision-making, problem-based discussion, moral education, national values, moral choice.

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ularning intellektual salohiyati bilan bir qatorda ma'naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda yaxshilik va yomonlikni farqlash, o'z xatti-harakatlariga baho berish, atrofdagilarning fikrini inobatga olish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ham bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashga yo'naltirilgan. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori bilan tasdiqlangan maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartida bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi, bilish jarayonlari, mustaqil faoliyati va ma'naviy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan [1].

Mazkur jarayonda xalq og'zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo'lgan maqollar

katta tarbiyaviy imkoniyatlarga ega. Chunki maqollarda xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, odob-axloq me’yorlari va ijtimoiy munosabatlarga oid xulosalari mujassamlashgan. Ular qisqa, mazmunan teran va obrazli ifodalanishi bilan maktabgacha yoshdagi bolalarning idrok etish xususiyatlariga mos keladi.

Xalq maqollarini ta’lim-tarbiya jarayonida oddiy yodlatish yoki mazmunini tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, ular asosida muammoli suhbatlar tashkil etish bolalarning mustaqil fikrlashi va axloqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday suhbatlarda bola tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki muammoni anglaydigan, vaziyatni tahlil qiladigan, turli yechimlarni taqqoslaydigan va o‘z qarorini asoslashga intiladigan faol ishtirokchiga aylanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xalq og‘zaki ijodi namunalarining tarbiyaviy ahamiyati o‘zbek pedagogikasi va folklorshunosligida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodini o‘rgangan olimlardan O. Safarovning ilmiy ishlarida xalq ijodining janr xususiyatlari, tarbiyaviy mazmuni va yosh avlod ma’naviy kamolotidagi o‘rni yoritilgan. Uning qarashlari xalq maqollarini milliy tarbiya vositasi sifatida o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagog olimlar F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo‘latova va N.M. Kayumova tomonidan maktabgacha pedagogika, bolalarni har tomonlama rivojlantirish, ta’lim-tarbiya jarayonida yosh va individual xususiyatlarni hisobga olish masalalari tadqiq etilgan. Ushbu ilmiy yondashuvlar xalq maqollarini maktabgacha ta’lim jarayoniga moslashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy tadqiqotchilardan J. Dewey ta’lim jarayonida bolaning faol tajribasi, mustaqil fikrlashi va muammolarni hal qilish orqali bilimlarni o‘zlashtirishiga katta e’tibor qaratgan. Uning “How We Think” asarida refleksiv fikrlashning mohiyati va muammoli vaziyatlarni tahlil qilishning ta’limiy ahamiyati asoslangan [2].

L.S. Vygotsky esa bolaning rivojlanishida ijtimoiy muloqot, kattalar bilan hamkorlik va tilning muhim rolini ta’kidlagan. Olimning fikricha, bolaning bilish va

tafakkur jarayonlari ijtimoiy muhit hamda muloqot orqali rivojlanadi [3]. Ushbu yondashuv xalq maqollari asosida tashkil etiladigan jamoaviy suhbatlarning pedagogik mohiyatini tushuntirishga yordam beradi.

L. Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasida insonning axloqiy mulohaza yuritishi va axloqiy qarorlar qabul qilish jarayoniga alohida e’tibor qaratiladi. Uning ilmiy qarashlari bolalarda axloqiy vaziyatlarni muhokama qilish va turli xatti-harakatlarning sabablarini tushunishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni tashkil etishda nazariy ahamiyatga ega [4].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalq maqollarining tarbiyaviy imkoniyatlari hamda muammoli ta’lim va axloqiy rivojlanish masalalari alohida ilmiy yo‘nalishlarda o‘rganilgan. Biroq xalq maqollarini muammoli suhbatlar bilan tizimli uyg‘unlashtirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini yanada chuqurroq tadqiq etish zarurati mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi tizimli yondashuv asosida o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida pedagogik, psixologik va folklorshunoslikka oid ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy taqqoslash, umumlashtirish hamda pedagogik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Xalq maqollari mazmuni axloqiy tarbiya yo‘nalishlari bo‘yicha guruhlashtirildi. Shuningdek, maqollar asosida muammoli pedagogik vaziyatlar va suhbat namunalarini ishlab chiqish orqali bolalarning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish jarayonini faollashtirish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslandi.

Tahlil va natijalar

Xalq maqollari bolalarda axloqiy tafakkurni shakllantirishning samarali vositasi bo‘lib, ularning mazmunida insoniy munosabatlar, ijtimoiy mas’uliyat, halollik, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik, do‘stlik va mehr-oqibat kabi fazilatlar ifodalangan.

Maqollarning asosiy pedagogik xususiyati shundaki, ular bolaga muayyan axloqiy qoidani qisqa va esda qolarli shaklda yetkazadi. Biroq ushbu qoidaning mazmunini anglash va kundalik hayotda qo‘llash uchun bolaga mustaqil fikrlash imkoniyatini yaratish zarur.

Masalan, “Yolg‘onning umri qisqa” maqoli orqali rostgo‘ylikning ahamiyatini tushuntirish mumkin. Tarbiyachi ushbu maqolni taqdim etgach, bolalarga quyidagi muammoli savollar bilan murojaat qiladi:

Agar do‘sting biror xato qilib, uni yashirish uchun yolg‘on gapirsa, sen qanday yo‘l tutasan?

Nima uchun haqiqatni aytish muhim?

Yolg‘on gapirish qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?

Xato qilgan inson uni tan olsa, unga qanday munosabatda bo‘lish kerak?

Bunday savollar bolani faqat maqol mazmunini takrorlashga emas, balki axloqiy vaziyatni tahlil qilishga, boshqa insonlarning his-tuyg‘ularini tushunishga va o‘z munosabatini bildirishga yo‘naltiradi.

Xuddi shuningdek, “Birlik bor joyda tiriklik bor” maqoli asosida jamoaviylik, hamkorlik va o‘zaro yordam masalalarini muhokama qilish mumkin. “Yaxshilik qil, dengizga sol” maqoli esa beg‘araz yordam, mehribonlik va insoniylik tushunchalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xalq maqollari asosidagi muammoli suhbatlarning samaradorligi, avvalo, tanlangan maqolning bolalarning yosh xususiyatlariga mosligi, suhbat mazmunining hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liqligi va tarbiyachining savollarni to‘g‘ri tashkil etishiga bog‘liq.

1-jadval

Xalq maqollari asosida axloqiy tafakkurni rivojlantirish yo‘nalishlari

Xalq maqoli	Tarbiyaviy yo‘nalish	Muammoli suhbat uchun savol	Kutiladigan pedagogik natija
Yolg‘onning umri qisqa	Rostgo‘ylik	Xato qilganingda haqiqatni aytasanmi? Nima uchun?	Rostgo‘ylikni qadrlash
Yaxshilik qil, dengizga sol	Mehr-oqibat	Yordam bergan insoning sendan rahmat aytmasa, nima qilasan?	Beg‘araz yordam ko‘rsatishga intilish
Birlik bor joyda tiriklik bor	Hamkorlik	Do‘stlaring birgalikda o‘ynashni istamasa, qanday yo‘l tutasan?	Jamoada kelishib harakat qilish
Mehnatning tagi rohat	Mehnatsevarlik	O‘yinchoqlaringni yig‘ishtirishni istamasang, nima qilishing kerak?	Mas’uliyat va mehnatga ijobiy munosabat
Kattaga hurmatda bo‘l, kichikka izzatda	Hurmat va odob	Kichik do‘sting yordam so‘rasa, unga qanday munosabatda bo‘lasan?	Hurmat va mehribonlikni namoyon etish
Do‘st achitib gapirar, dushman kuldirib	Do‘stlik va samimiylik	Do‘sting xato qilayotganini ko‘rsang, unga aytasanmi?	Samimiy munosabat va o‘zaro yordam

Jadvalda keltirilgan maqollar asosida tashkil etiladigan suhbatlar bolalarning axloqiy tushunchalarini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lashga yordam beradi. Bunda tarbiyachi bolaning javobini oldindan belgilangan yagona shaklga solishga intilmasligi, aksincha, uning fikrlash jarayonini rag‘batlantirishi lozim.

Xalq maqollari asosida muammoli suhbatlarni tashkil etishda izchil pedagogik bosqichlarga amal qilish maqsadga muvofiq.

Birinchi bosqich – maqol bilan tanishtirish. Tarbiyachi bolalarga tanlangan maqolni ifodali aytib beradi va uning mazmuniga oid dastlabki tasavvurlarni aniqlaydi. Ushbu bosqichda maqolning har bir so‘zini murakkab izohlashdan ko‘ra, uning umumiy mazmunini bolalar tushunadigan sodda tilda ifodalash muhimdir.

Ikkinchi bosqich – muammoli vaziyat yaratish. Maqol mazmuniga mos hayotiy yoki shartli vaziyat taklif etiladi. Masalan, “Ikki bola bitta o‘yinchoqni o‘ynashni xohlayapti. Ulardan biri o‘yinchoqni hech kimga bermaslikka qaror qildi. Bunday vaziyatda qanday yo‘l tutish mumkin?” Ushbu vaziyat orqali bolalarda o‘zaro hurmat, kelishuv va adolat tushunchalari muhokama qilinadi.

Uchinchi bosqich – mustaqil fikrlash va muhokama. Bolalar muammoli vaziyat yuzasidan o‘z fikrlarini bildiradilar, turli yechimlarni taklif etadilar va ularning oqibatlarini muhokama qiladilar. Tarbiyachi “Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?”, “Boshqa qanday yo‘l tutish mumkin?” kabi savollar orqali fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi.

To‘rtinchi bosqich – axloqiy tanlovni asoslash. Bolalar taklif etilgan yechimlardan birini tanlaydilar va o‘z qarorlarini izohlashga harakat qiladilar. Bu jarayonda bolaning faqat to‘g‘ri javob berishi emas, balki o‘z fikrini mustaqil ifodalashi va qarorining sababini tushuntirishi ham muhim hisoblanadi.

Beshinchi bosqich – hayotiy faoliyatda mustahkamlash. Suhbat davomida muhokama qilingan axloqiy xulq-atvor rolli o‘yinlar, sahnalashtirish va kundalik faoliyat orqali mustahkamlanadi.

2-jadval
Xalq maqollari asosidagi muammoli suhbatlarni tashkil etish bosqichlari

Bosqich	Pedagogik faoliyat	Bolaning faoliyati
1. Tanishtirish	Maqolni taqdim etish va mazmunini tushuntirish	Maqolni tinglash va dastlabki fikr bildirish
2. Muammoli vaziyat	Hayotiy axloqiy vaziyatni yaratish	Vaziyatni tushunish va muammoni aniqlash
3. Muhokama	Yo‘naltiruvchi savollar berish	Mustaqil fikrlash va yechimlar taklif qilish
4. Axloqiy tanlov	Qarorlarni taqqoslash va asoslashga undash	O‘z tanlovini bildirish va sababini tushuntirish
5. Mustahkamlash	Rolli o‘yin va amaliy topshiriqlar tashkil etish	Ijobiy xulq-atvorni amalda namoyon etish

Axloqiy tafakkur bolaning muayyan xatti-harakatning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini anglash, uning sabablarini tushunish va oqibatlarini oldindan tasavvur qilish qobiliyatini ifodalaydi. Mustaqil qaror qabul qilish esa mavjud vaziyatni tahlil qilish, muqobil harakatlarni ko‘rib chiqish va ulardan birini tanlash jarayonidir.

Mazkur ikki ko‘nikma bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning rivojlanishi bolaning ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, o‘z fikrini ifodalashi va atrofdagilar bilan hamkorlik qilishida muhim o‘rin tutadi.

Xalq maqollari asosidagi muammoli suhbatlar quyidagi ko‘nikmalarning shakllanishiga yordam beradi:

Axloqiy anglash: yaxshilik, yomonlik, halollik, adolat va mas’uliyat tushunchalarini farqlash.

Tahliliy fikrlash: muammoli vaziyatning sabablarini aniqlash va uning oqibatlarini tushunish.

Mustaqil fikr bildirish: o‘z munosabatini erkin ifodalash va boshqalarning fikrini tinglash.

Axloqiy tanlov: turli xatti-harakatlar orasidan maqbulini tanlash.

Qarorni asoslash: nima uchun aynan shu yo‘lni tanlaganini tushuntirish.

Ijtimoiy mas’uliyat: o‘z qarorining boshqa insonlarga ta’sirini anglash.

Ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishda tarbiyachining pedagogik yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Xususan, bolaga tayyor javobni aytish o‘rniga, uni savollar orqali fikrlashga yo‘naltirish, turli qarashlarni muhokama qilish va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatini yaratish samarali natija beradi.

Xalq maqollari asosidagi pedagogik faoliyat natijalarini baholashda bolalarning faqat maqollarni eslab qolishi emas, balki ularning mazmunini tushunishi va hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi asosiy mezon sifatida qaralishi lozim.

Bunda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Axloqiy tushunchalarni anglash mezoni – bola yaxshilik va yomonlik, rostgo‘ylik va yolg‘onchilik, adolat va adolatsizlikni farqlay olishi.

Mustaqil fikrlash mezoni – muammoli vaziyat yuzasidan o‘z fikrini bildirishi va muqobil yechimlarni taklif qilishi.

Qaror qabul qilish mezoni – vaziyatga mos axloqiy xatti-harakatni tanlay olishi.

Qarorni asoslash mezoni – o‘z tanlovining sababini sodda va tushunarli tarzda izohlashi.

Amaliy xulq-atvor mezoni – kundalik faoliyatda mehribonlik, halollik, yordam berish va o‘zaro hurmat kabi fazilatlarni namoyon etishi.

Baholash jarayonida bolalarning yosh xususiyatlari va individual rivojlanish darajasini hisobga olish zarur. Ayniqsa, maktabga tayyorlov guruhidagi 6–7 yoshli bolalar bilan muammoli vaziyatlarni chuqurroq muhokama qilish, ularning qarorlarini asoslashga imkon berish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Olib borilgan nazariy tahlillar asosida xalq maqollari maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim pedagogik vositasi ekanligi aniqlandi. Maqollarda ifodalangan xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari va ma’naviy qadriyatlari bolalarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Xalq maqollari asosidagi muammoli suhbatlarning asosiy afzalligi shundaki, ular bolalarni tayyor axloqiy qoidalarni o‘zlashtirish bilangina cheklab qo‘ymaydi, balki turli hayotiy vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish, muqobil yechimlarni taqqoslash va o‘z qarorini asoslashga o‘rgatadi. Bu esa axloqiy tafakkurning amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashishini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning yosh xususiyatlariga mos xalq maqollari to‘plamini shakllantirish va ularni axloqiy tarbiya yo‘nalishlari bo‘yicha tasniflash.

Har bir maqol mazmuniga mos muammoli vaziyatlar, savol-javoblar va rolli o‘yinlar majmuasini ishlab chiqish.

Tarbiyachilar uchun xalq maqollari asosida muammoli suhbatlarni tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar yaratish.

Bolalarning axloqiy tafakkuri va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini muntazam kuzatish hamda tegishli mezonlar asosida baholab borish.

Oila va maktabgacha ta’lim tashkiloti hamkorligida maqollar asosidagi tarbiyaviy suhbatlarni davomiy tashkil etish.

Shunday qilib, xalq maqollari asosidagi muammoli suhbatlardan maqsadli va

tizimli foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy tafakkur, mustaqil fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat va ongli axloqiy tanlov qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi 802-son qarori. “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida”.

2. Dewey J. How We Think. – Boston: D.C. Heath and Company, 1910.

3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

4. Kohlberg L. Essays on Moral Development. Volume I: The Philosophy of Moral Development. – San Francisco: Harper & Row, 1981.

5. Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent.

6. Hsieh C.-Y., Wu C.-C. Promoting Preschoolers’ Moral Reasoning Through Board Games and Peer Discussions: A Mixed-Methods Study // SAGE Open. – 2026. – DOI: 10.1177/21582440261422009.